

Поверење и Субјективна Добробит у Србији За Време Пандемије: Резултати Истраживања³

Pavlović, Nina M.; Petrović, Jasmina S.

Veröffentlichungsversion / Published Version

Zeitschriftenartikel / journal article

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Pavlović, N. M., & Petrović, J. S. (2020). Поверење и Субјективна Добробит у Србији За Време Пандемије: Резултати Истраживања³. *Sociološki pregled : časopis Srpskog sociološkog društva*, 54(3), 560-582. <https://doi.org/10.5937/socpreg54-27816>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer CC BY-SA Lizenz (Namensnennung-Weitergabe unter gleichen Bedingungen) zur Verfügung gestellt. Nähere Auskünfte zu den CC-Lizenzen finden Sie hier: <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.de>

Terms of use:

This document is made available under a CC BY-SA Licence (Attribution-ShareAlike). For more information see: <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0>

Нина М. Павловић¹
Јасмина С. Петровић²
Универзитет у Нишу, Филозофски факултет,
Департаман за социологију
Ниш (Србија)

316.64:316.37(497.11)“2020“
316.613:[616.98:578.834(497.11)“2020“
Оригинални научни рад
Примљен 05/08/2020
Прихваћен 04/09/2020
doi: [10.5937/socpreg54-27816](https://doi.org/10.5937/socpreg54-27816)

ПОВЕРЕЊЕ И СУБЈЕКТИВНА ДОБРОБИТ У СРБИЈИ ЗА ВРЕМЕ ПАНДЕМИЈЕ: РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА³

Сажетак: Контекст пандемије изазване инфективним узрочником, тиме и потенцијална здравствена угроженост великог броја људи јесте нови, савременом човеку, мало познат облик ризика. Осим ослањања на ефекте контролисаних медицинских и епидемиолошких мера, таква ситуација грађане усмерава на сарадњу и солидарност и захтева одређени степен поверења не само у институције, него и поверење на нивоу интерперсоналних односа, као и на личне капацитете за функционисање у кризним околностима. Кључно питање овог рада јесте колики су степен поверења у људе испољили грађани Србије током пандемије и да ли се овај ниво генерализованог поверења разликује у групама према социодемографским обележјима, тачније које су друштвене групе највише погођене одсуством генерализованог поверења. Поред тога, испитан је сет варијабли које су део концепта субјективног благостања (осећај среће и задовољства животом) или су са њим тесно повезане (осећај контроле над животом, субјективна процена здравља, процена солидарности и поштења других људи). Анализирани подаци су добијени на узорку од 602 пунолетна грађана Србије, посредством онлајн истраживања спроведеног у мају 2020. године, дељењем упитника путем имејла и друштвених мрежа са више тачака приступа. Подаци су упоређени са најновијим доступним подацима о поменутих индикаторима у Србији пре пандемије, прикупљене у склопу Европске студије вредности (*European Values Study, EVS*) из 2017. и Европског друштвеног истраживања (*European Social Survey, ESS*) из 2018. године. Резултати указују на значајан пад среће, континуирано ниске нивое осећаја контроле и задовољства животом, али и пораст у процени солидарности и поштења других људи. Наведени налази су у сагласности са резултатима претходних студија које упућују на различите доминантне аспекте у испитиваним концептима, одакле следи њихова различита флексибилност и (не)отпорност на промене у друштву.

Кључне речи: поверење, субјективна добробит, контрола, солидарност, пандемија

¹ nina.pavlovic@filfak.ni.ac.rs

² jasminda.petrovic@filfak.ni.ac.rs

³ Рад је резултат научно-истраживачке делатности Филозофског факултета Универзитета у Нишу, коју подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

Увод

Социјалне последице пандемије корона вируса, изазивачем потенцијално смртоносне болести COVID-19 су многоструке и глобалне. Мноштво непосредно опипљивих и/или мерљивих фактора повезаних са овом здравственом кризом, попут економских, политичких, демографских или оних који су се читавају у домену социјалних интеракција, породичних односа и сл., нашле су се у фокусу различитих дисциплинарних или интердисциплинарних истраживања. Отуда можда необичајено изгледа позабавити се поверењем и индикаторима субјективног благостања. Ипак, више је разлога због којих смо се бавили овом темом. Како поверење и са њим повезано субјективно благостање, између осталог, подстичу људе на остваривање циљева и развијање компетенција које их чине отпорнијим на могуће животне проблеме и изазове (De Neve, Diener, Tay & Xuereb, 2013), тиме и спремнијим да реагују у кризним ситуацијама, чини се више него значајним испитати га у контексту пандемије и ванредног стања који су битно изменили свакодневницу људи у Србији и социјални контекст у коме се она одвија. Познато је да су резултати из више истраживања спроведених у оквиру Светске студије вредности (WVS), Европске студије вредности (EVS) и Анкете о животу у транзицији (*The Life in Transition Survey*, LiTS) показали генерално низак ниво поверења и субјективних процена благостања (среће и задовољства животом) код грађана Србије (в. нпр. Stanojević & Stokanić, 2014; Djankov, Nikolova & Zilinsky, 2016; Helliwell & Wang, 2013). Све наведено било је повод да се направи пресек стања ових обележја популације и сагледа на који начин је криза изазвана пандемијом корона вируса утицала на њих у Србији.

Теоријски оквир

Усмереност на испитивање поверења у социологији је део ширег културалистичког заокрета ка „софти“ варијаблама, а при том одређене карактеристике савременог друштва доводе до пораста значаја поверења: а) појачани утицај човека на природу, који преусмерава базу друштва са „судбине“ на људску активност; б) повећана повезаност и међузависност друштвених актера која захтева изградњу органске солидарности у диркемовском смислу; в) повећана могућност преговарања друштвених улога која произлази из високе диференцијације; г) нови облици ризика; д) повећан обим избора у свим сферама живота; њ) непрозирност експертских знања и система који су фундаментални за функционисање друштва; е) већа анонимност и безличност кључних актера; ж) учестали контакти са непознатим људима као последица различитих врста мобилности (Sztompka, 2000, стр. 11–14). Наведене промене доводе до тога да поверење постаје кључно за успостављање и одржавање друштвених односа и кооперације.

Поверење обухвата три димензије: а) когнитивну, која подразумева процену интегритета и поузданости објекта поверења, б) емоционалну компоненту која утиче на дубину поверења и показује се у реакцијама на прекршено поверење, како у интерперсоналним односима (где се афективна компонента снажнија) тако и када је реч о јавном поверењу; в) бихевиорално одигравање у ком лежи практични значај поверења, односно подразумева делање „као да су несигурне будуће акције других заправо сигурне“ (Lewis & Weigert, 1985, стр. 971). Ове компоненте у пракси нису

раздвојене већ делују испреплетено и комплементарно: поверење без когнитивне компоненте било би слепа вера, а поверење без емоционалне димензије представљало би тек рационалну предикцију ризика. Међутим, у односу на то која компонента преовладава могу се разликовати когнитивно и емоционално поверење – код когнитивног је понашање засновано на поверењу уже и специфичније, док је код емоционалног оно дифузније (Lewis & Weigert, 1985, str. 972). Усланер слично разликује стратегијско и моралистичко поверење: стратегијско је везано за одређени контекст, односи се на специфичну ситуацију и акцију и важи док је узајамно, а моралистичко поверење је очекивање о томе како људи треба да се понашају:

„Људи ће треба да верују једни другом. Златно правило не захтева да се понашамо према другима као они према нама. Уместо тога, понашамо се према другима како бисмо желели да се они понашају према нама. Осма заповест није: Не кради, осим ако неко не узме нешто од тебе” (Uslaner, 2002, str. 23).

Јасно је да поверење увек подразумева и ризик – да је одређени исход извесан, поверење не би било потребно. Овај елемент изражен је у одређењу поверења које даје Штомпка (Sztompka): „Поверење је опклада о будућим потенцијалним акцијама других” (2000, str. 25). Он наглашава да уверење о акцијама других није довољан елемент да би се могло говорити о поверењу, већ да је присутно обавезивање акцијама неизвесног исхода.

Поверење је основ социјалне кооперације као део социјалног капитала. Социјални капитал обухвата „[...] карактеристике друштвеног живота – мреже, норме и поверење – које омогућавају учеснике да ефикасније делују заједно у походу на заједничке циљеве” (Putnam, 1995, str. 664–665). Према Луису и Веигерту (Lewis & Weigert, 1985, str. 968) поверење је колективни атрибут и функционални предуслов друштва. С обзиром на то да се исходи људских акција не могу рационално предвидети у потпуности и да и ова непотпуна предикција захтева време, поверење омогућава социјалну кооперацију на тај начин да за њега не постоје ефикасније, брже или сигурније алтернативе: „Поверење је функционална алтернатива рационалној предикцији, за редуцију комплексности” (Lewis & Weigert, 1985, str. 969). Фукујама (Fukuyama, 1995, str. 10) указује на значај поверења за кооперацију и његову економску вредност, али узимајући у обзир посредовање културе и доминантних вредности; он истиче да могућност сарадње и повезивања у друштву зависи од постојања заједничких вредности и норми из којих проистиче поверење. Социјални капитал се гради на поверењу, а поверење је „[...] очекивање које настаје у оквиру заједнице регуларног, искреног и кооперативног понашања, на основу заједничких дељених норми од стране других чланова заједнице” (Fukuyama, 1995, str. 26). Иако је функција поверења у омогућавању кооперације битна за социологију, није и једина – поверење се може посматрати са више аспеката: као карактеристика односа (директне или индиректне размене), у контексту кооперације (као предуслов и продукт кооперације), као карактеристика личности и карактеристика културе (Sztompka, 2000, str. 60–68).

Барбалет (Barbalet, 1996, str. 75) сматра да поверење, заједно са поуздањем и лојалности, ствара емоционалну базу друштвеног живота. Поверење је повезано са поуздањем јер се може посматрати као поверење да ће други поступити како од њих очекујемо. Овде није реч само о калкулацији ризика и рационалној процени, него

о емоционалном односу и зависности од других. Иако је поверење довољан услов многих сарадњи, није и нужан услов – алтернативе поверењу су принуда и интерес. Принуда је ослањање на страх, односно поверење да ће одређена претња заиста бити испуњена, односно реч је само о промени локуса поверења, док лични интерес може бити довољан за кооперацију само за моћне појединце који диктирају услове – без поверења, слабији играчи не могу рачунати на остварење сопственог интереса (Barbalet, 1996, str. 78–79). Слично томе, Фукујама истиче да поверење није неопходно за кооперацију, која се може заснивати на уговору и личном интересу, али да односи базирани на поверењу не захтевају скупу институционалну и правну регулацију која укључује трошкове трансакције (Barbalet, 1996, str. 26–27). Поред тога, у неекономским трансакцијама вредности често нису прецизно мерљиве, те се не могу регулисати уговором – зато се прибегава инкорпорирању ризика у одлучивање о акцији, односно поверењу (Coleman, 1990, str. 91). Речима Роберта Патнама:

„Друштво које карактерише генерализована реципрочност је ефикасније од неповерљивог друштва из истог разлога из ког је новац ефикаснији од тампе. Ако не морамо одмах да уравнотежимо сваку размену, много више се може постићи” (Putnam, 2001, str. 21).

На утемељење друштвених процеса у поверењу указао је и Зимел, у анализи новца:

„Без генералног поверења које људи имају једни у друге, друштво би се распало јер је врло мало односа базирано на оном што је са сигурношћу познато и врло мало веза би истрајало ако поверење није снажно, или снажније, од рационалног доказа или личног запажања” (Simmel, 2004, str. 178).

Патнамова студија *Култура сам* (2001) скренула је пажњу на опадање социјалног капитала у Америци. У каснијим радовима Патнам је указао на пораст социјалног капитала кроз укључивање у волонтерске организације код младих у Америци после 11. септембра, при том упозоравајући да се дуготрајност овог ефекта не може још увек проценити (Sander & Putnam, 2010). Са друге стране, Хардин (Hardin, 2006, str. 13) се слаже да смо у „добу неповерења”, али интерпретира овај феномен као очекиван, узевши у обзир растући број интеракција масовног друштва: велики број непознатих људи у градовима подразумева повећање неповерења. Он истиче да поверење и блискост малих заједница не могу и не треба да буду обновљени, те да идеализација друштвеног живота ових заједница не доприноси ни савременом друштву ни науци:

„Мали градови су анахронизми у нашим животима и треба да буду третирани као анахронизми у делима социјалних теоретичара који не могу више да тврде да су наши животи на неки начин погрешни јер нису попут оних у малим заједницама. Ми смо људи који су напустили те заједнице и не враћамо им се. Социјални теоретичари који хвале мале заједнице раде то из академских проповедаоница са Харварда, Џорџа Вашингтона и других универзитета светске класе” (Hardin, 2006, str. 13).

У друштвеним наукама се могу разликовати два типа поверења: интерперсонално, које се односи на блиске појединце (породица, пријатељи итд.) и генерално поверење које се односи на људе уопште. Усланер (Uslaner, 2002, str. 9–10) истиче да је генерално поверење карактеристично за модерно друштво из два разлога: а) у

традиционалним друштвима контакти ван уског круга мале локалне заједнице били су ретки, па је поверење било ограничено на интерперсонално; б) традиционална друштва су у већој мери стратификована, што је додатно ограничавало контакте у оквиру одређене групе или класе и чвршће затварало појединце у дефинисане улоге. Ова подела блиска је дистинкцији на повезујући (унутаргрупни) и премошћујући (међугрупни) социјални капитал (Putnam, 2001), као и подели на јаке и слабе везе (Granovetter, 1973). Поред ове поделе, присутно је и разликовање поверења у људе и поверења у институције, интерперсонално и системско/институционално поверење.

За мерење генералног поверења опште је прихваћена употреба питања: „Уопштено говорећи, да ли бисте рекли да се већини људи може веровати или да човек никад не може бити превише опрезан?” које је 1948. године формулисала Ноел-Њуман (Noelle-Neumann). Постављено је питање упоредивости одговора на ово питање у различитим друштвима, с обзиром на различито разумевање формулације „већина људи” или радијус поверења (Delhey, Newton & Welzel, 2011). Да би се проценио ниво генералног поверења, није довољно знати само интензитет већ и радијус поверења. Аутори су спровели анализу података петог таласа Светске студије вредности за 51 земљу, испитујући да ли постоје разлике у радијусу поверења, да ли се ове разлике одражавају на валидност питања Ноел-Њуманове, као и да ли карактеристике друштва (културно наслеђе, друштвени диверзитет, ниво модернизације економије и квалитет институција) утичу на радијус поверења. Резултати су показали да између земаља постоје разлике у радијусу поверења, на шта утицај имају културно наслеђе и ниво модернизације економије. Међутим, истраживање је показало и да већина испитаника под термином „већина људи” подразумева шири обим људи, што то питање чини добрим индикатором генералног поверења.

Анализа података петог таласа Светске студије вредности показала је да грађане Србије карактерише изузетно низак степен генералног поверења у људе и према Ноел-Њуман питању Србија се нашла на последњем месту у Европи (Stanojević & Stokanić, 2014). Аутори овај податак објашњавају недостатком институционалне подршке који доводи до ослањања на људе из окружења за помоћ и подршку, што у условима оскудице може представљати непожељно оптерећење које води смањеном поверењу у људе и уверењу да су људи склони искоришћавању других.

Слично као и у случају дефинисања поверења, термилошке и концептуалне тешкоће присутне су и када је реч о одређењу појма субјективног благостања (енг. *well-being*) који се често синонимно употребљава са другим терминима. Тако се субјективно благостање често дефинише као производ свеукупне процене живота која уравнотежује добро и лоше (Diener, 2006), поистовећујући се са срећом и задовољством животом:

„[о]соба има високо субјективно благостање ако доживљава животну задовољство и честе радости, а само ретко доживљава неугодне емоције као што су туга или бес. Супротно томе, за особу се каже да има слабо субјективно благостање ако је незадовољна животом, доживљава мало радости и наклоности и често осећа негативне емоције попут љутње или тескобе” (Diener, Suh & Oishi, 1997, str. 25).

Ово одређење субјективног благостања заправо укључује две димензије: срећу и задовољство животом. Неки аутори попут Венховена (Veenhoven), углавном прихватајући такво одређење, додатно појашњавају да је „’свеукупна срећа’ синоним за

задовољство животом и субјективно благостање” (Veenhoven, 2008, str. 45; Veenhoven, 1984), правећи разлику између когнитивних и афективних процена живота утемељењих на два извора информација: „когнитивном поређењу са стандардима доброг живота (задовољство) и афективним информацијама из онога како се неко осећа највише времена (хедонистички ниво афекта)” (Veenhoven, 2008, str. 45). Аутори свесни термиолошких и концептуалних тешкоћа око дефинисања среће, задовољства животом и субјективне добробити истичу да срећу и задовољство животом треба посматрати као две битно различите компоненте исте латентне променљиве коју називамо субјективно благостање (Gundelach & Kreiner, 2004, str. 36; в. такође: Bălțătescu, 2009). Поједини истраживачи говоре о томе да и срећа и задовољство имају когнитивни и афективни аспект (в. нпр. Haller & Hadler, 2006), при чему срећа пре свега показује афективни, а задовољство се односи на когнитивни аспект субјективног благостања, док други инсистирају на оштрој подели, где се срећа искључиво тиче афективне димензије, а задовољство живота само когнитивних садржаја (в. на пример: Bălțătescu, 2009).

Према постоји висока корелација између ове две компоненте, због чега су многи истраживачи претпоставили да оне мере исту ствар, анализа података прикупљених у оквиру Европске студије вредности емпиријски потврђује њихову корелацију са различитим независним варијаблама. Поготову је уочена велика разлика у њиховој повезаности са макросоцијалним варијаблама: док је задовољство животом више когнитивно оријентисана и специфична варијабла, повезана са економским и политичким факторима и осећањем контроле над животом, срећа је више дифузно осећање, које корелира са животом у стабилној емотивној вези и социјалним капиталом посматрано на агрегатном нивоу (Gundelach & Kreiner, 2004, str. 381–382). Обе варијабле су у високој корелацији за земљом пребивалишта. Често се анализира веза између задовољства животом и запослености, материјалног стандарда, као и микро и макроекономских параметара на агрегатном нивоу (приходи, економска развијеност и сл.), као и повезаност среће са слободом избора (Verme, 2009) и поверењем (Bălțătescu, 2009).

Класична социолошка перспектива утемељена на изучавању везе између среће и неких аспеката друштвеног поретка наводи ауторе да тврде да је

„појединачна срећа условљена (иако сигурно није у потпуности одређена) друштвеним поретком. [...] Срећа се мора схватити као исход процеса интеракције између појединих тежњи и очекивања с једне стране, и више или мање повољних микро и макросоцијалних услова с друге стране” (Haller & Hadler, 2006, str. 171).

Покушавајући да направе демаркацију између среће и задовољства животом, исти аутори истичу да, иако су у уској вези, срећу на првом месту одређују позитивни и блиски друштвени односи, док на задовољство животом снажније утичу објективно-материјални услови живота, укључујући макросоцијалне структуре и институције (Haller & Hadler, 2006, str. 171). Срећа и задовољство животом зависе и од очекивања, стандарда и амбиција појединаца, који се не могу остварити или настати изван друштвених односа и изван друштва. При том, они издвајају сет конкретних друштвених односа, структура и институција које су најрелевантнији фактори утицаја на срећу и задовољство животом. То су: 1) основни друштвени односи и личне мреже (микросоцијални контекст 1); 2) социокултурна интеграција

(микросоцијални контекст II); 3) професионална достигнућа и социјални статус (микросоцијални контекст III); 4) друштвене и политичке структуре и институције (макросоцијални контекст). Наведени услови у неким случајевима могу директно произвести срећу/несрећу, међутим, они се најчешће могу сматрати факторима који олакшавају њихов настанак (Haller & Hadler, 2006, str. 178). Многи истраживачи који се баве кроскултуралним истраживањима среће и задовољства животом указују на релативну константност налаза ових димензија благостања када је реч о појединим нацијама и културама, упркос појединим флукутацијама утврђеним у различитим узорцима времена⁴.

Метод

Циљ рада је мерење генералног поверења у људе код грађана Србије у доба пандемије корона вируса и испитивање повезаности са социодемографским факторима и сродним појавама, као што су осећај контроле и среће. Подаци су прикупљени посредством онлајн анкете у мају 2020. године, дељењем упитника путем мејла и друштвених мрежа са више тачака приступа. Упитник је обухватио индикаторе поверења (питање Ноел-Њуманове), као и мере процене солидарности других људи, поштења других људи, осећај среће, задовољства животом, субјективну процену здравља и осећај контроле над животом. Иако је фокус рада на испитивању поверења грађана Србије током ванредног стања и пандемијске кризе, испитани су и сродни елементи субјективне добробити за које се претпоставља да су у вези са нивоом генералног поверења, на основу резултата претходних истраживања (Bălăţescu, 2009; Tov & Diener, 2008; Kuroki, 2011). Узорак обухвата 602 испитаника, пунолетних грађана Републике Србије. С обзиром на потешкоће које прате прикупљање података посредством интернета, примењен је пондер за корекцију заступљености испитаника према полу и образовању. Виши проценат жена него мушкараца и високообразованог него ниже образованог становништва у узорку је честа појава у онлајн анкетама, док према другим кључним варијаблама није било већих одступања од дистрибуције карактеристика у популацији. Пондери су креирани на основу најновијих доступних процена о образовној и полној структури становништва, односно података Анкете о радној снази из 2019. године. Добијени резултати упоређени су са подацима Европске студије вредности из 2017. и Европског друштвеног истраживања из 2018. године.

Резултати

Након пондерисања, узорак обухвата 51,3% жена и 48,7% мушкараца; 27,6% испитаника са нижим образовањем, 53,1% са средњим и 19,3% са вишим образовањем. Дистрибуција испитаника према старости испитаника приказана је у [Табели 1](#). Већина испитаника (68,8%) живи у граду, 21,3% на селу и 9,9% у приградским насељима.

⁴ Дobar преглед независних чинилаца са којима се доводи у везу срећа и задовољство животом, као и критика социолошког приступа њиховом изучавању, пре свега недостатка теоријске утемељености видети у (Jugureanu, 2016).

Резултати показују изразито низак ниво поверења према кључном индикатору за мерење генералног поверења у људе; 81,9% испитаника сматра да никада није наодмет бити опрезан, а само 18,1% да се већини људи може веровати. Ови резултати су у складу са претходним истраживањима. Према подацима Европске студије вредности из 2017. године, само 17,2% испитаника сматра да се људима може веровати, дакле, резултати нашег истраживања показују мало повећање удела испитаника који показују генерално поверење. У Европском друштвеном истраживању питање је модификовано у виду скале од 0 (не може се бити превише опрезан) до 10 (већини људи се може веровати). Просечан резултат на овој скали из 2018. године је 3,75 (ст. дев = 2,79), медијана је 4, а модална вредност 5. Иако резултати нису директно упоредиви због промене скале, јасно је да и подаци Европског друштвеног истраживања упућују на врло низак ниво генералног поверења у Србији. Када је реч о утицају социодемографских фактора на поверење, пол није значајан фактор, али је значајан утицај старости (Крамерово $V^5 = 0,212$, $p = 0,000$) и нивоа образовања (Крамерово $V = 0,292$, $p = 0,000$). У категорији испитаника са одсуством поверења већи је удео млађих од 24 године и старијих од 45 година него у категорији испитаника са израженим генералним поверењем. Испитаници који исказују генерално поверење најчешће имају основни ниво образовања (53,7%), а испитаници без поверења средњи ниво образовања (58,9%), док је удео високообразованих у обе категорије близу 19%.

Поверење је повезано са осећајем среће (Крамерово $V = 0,5$, $p = 0,000$), субјективном проценом здравственог стања (Крамерово $V = 0,545$, $p = 0,000$), проценом поштења других (разлика на узорку: 1,245, $t = -4,838$, $p = 0,000$), проценом спремности на помоћ (разлика на узорку: 2,98, $t = -10,86$, $p = 0,000$), осећаја контроле над животом (разлика на узорку: 2,628, $t = -9,555$, $p = 0,000$) и генералног задовољства животом (разлика на узорку: 0,634, $t = -2,221$, $p = 0,027$). Резултати су у складу са претходним студијама и показују да је поверење значајно повезано са различитим аспектима субјективног благостања и сродним елементима овог концепта.

Подаци о осећају среће и субјективној процени здравственог стања показују мање промене у односу на податке из 2017. и 2018. године, пре пандемијске кризе. Подударана у дистрибуцијама анализираних варијабли указују на валидност добијених података, што је посебно важно с обзиром на начин прикупљања података посредством онлајн анкете, који подразумева значајне потешкоће у осигуравању валидности и репрезентативности. Промене које се могу уочити у односу на податке добијене претходним студијама указују на праћење генералног тренда уз повећање екстремних вредности и смањење удела испитаника који изјављују да су срећни. У односу на податке из 2017. године, у нашем истраживању је више испитаника који сматрају да су веома срећни и да уопште нису срећни; када је реч о прелазним категоријама, чак је 20% мање испитаника који сматрају да су срећни него 2017. године (Табела 2). Укупно 57,8% нашег узорка сматра се бар срећним, а преосталих 41,2% несрећним и веома несрећним, док је 2017. године овај однос био 80,3% према 19,7%. Дакле, удео грађана који себе сматрају несрећним порастао је дупло, са 20% на 40%,

⁵ Категорија испитаника старости 65 и више година изостављена је из анализе да би се избегла ћелија са нула испитаника и спровела анализа на основу χ^2 .

или са једне петине на скоро половину узорка. Постоји повезаност негативног смера између осећаја среће и узраста испитаника ($\rho = -0,271$, $p = 0,000$), као и осећаја среће и нивоа образовања ($\rho = -0,325$, $p = 0,000$).

Слична слика јавља се у субјективној процени здравственог стања – за ову варијаблу доступни су подаци из 2017. и 2018. године (Табела 3). У поређењу са подацима из претходних година, 2020. године забележено је више испитаника који своје здравље процењују као веома лоше и веома добро. Јавља се повећање броја испитаника који своје здравље процењују изнад задовољавајућег нивоа са 53,2% на 70,6%, и пад удела испитаника који своје здравље оцењују као исподпросечно за половину, са 14,5% на 7,4%. Може се претпоставити да су, суочени са епидемиолошком кризом, испитаници склонији да буду задовољни здравственим стањем, процењујући га у контексту постојеће опасности. Своје здравље негативније процењују старији испитаници ($\rho = -0,227$, $p = 0,000$) и мушкарци (Крамерово $B = 0,307$, $p = 0,000$).

Задовољство животом и осећај контроле у животу показују благи пад у односу на податке претходних студија (Табела 4). У све три студије, просечне вредности су нешто изнад средине скале, али не достижу седми од десет степени. С обзиром на значајан пад среће испитаника, генерално задовољство животом релативно је непромењено, што је у складу са резултатима претходних студија које показују да је процена задовољства претежно когнитивна димензија, повезана са микро и макросоцијалним аспектима који су спорије подложни променама.

Са друге стране, процена поштења и солидарности (спремности на помоћ) других људи значајно је порасла у односу на податке Европског друштвеног истраживања. Иако је реч о вредностима које тек за један или два подеока премашују средину скале, промена је значајна у односу на изразито ниску процену поштења и солидарности која је измерена 2018. године. Може се претпоставити да је кризна ситуација у којој су се нашли грађани Србије довела до повећане свести о проблемима суграђана и веће спремности на помоћ, при сусрету са опасношћу која прети.

Занимљиво је да су поодмакле године старости повезане са нижом проценом солидарности ($\rho = -0,131$, $p = 0,000$) и осећаја контроле ($\rho = -0,245$, $p = 0,000$), али не утичу значајно на процену поштења људи и задовољство животом. Виши ниво образовања слично утиче на нижу процену солидарности ($\rho = -0,239$, $p = 0,000$) и мањи осећај контроле ($\rho = -0,325$, $p = 0,000$), а на нижем нивоу значајности, на позитивнију процену поштења људи ($\rho = 0,100$, $p = 0,024$), али не утиче значајно на задовољство животом.

Закључак

Генерално поклапање дистрибуција испитиваних варијабли са подацима претходних студија указало је на поузданост и валидност наших података, који су добијени прикупљањем података посредством интернета. Већа заступљеност жена и високообразованих коригована је применом пондера формулисаних на основу података о дистрибуцији пола и образовања у популацији из Анкете о радној снази 2019. године. Промене које су уочљиве у поређењу са подацима Европске студије вредности из 2017. и Европског друштвеног истраживања из 2018. године за Србију указују на значајно смањење среће, позитивнију процену сопственог здравственог

стања и позитивнију процену поштења и солидарности других људи. У осећају контроле и задовољства животом није дошло до значајних промена, већ су ове вредности на незавидном нивоу као и према резултатима студија пре пандемије и увођења ванредног стања. Овај налаз је у складу са концептом субјективног благостања у коме се разликују задовољство животом као когнитивни аспект и осећај среће као афективни аспект. Резултати показују да је задовољство животом релативно непромењено у односу на остале испитиване елементе. С обзиром на то да је реч о когнитивном аспект који се темељи на евалуацији квалитета живота у целини, разумљиво је што остаје релативно стабилан у дужем временском периоду. Са друге стране, срећа подразумева процену сопственог афективног стања и претрпела је значајан пад у Србији у периоду пандемије и ванредног стања, када су грађани погођени ефектима социјалне изолације и страха за сопствено здравље. Анализа је указала на карактеристике измерених варијабли у погледу њихове флексибилности и темпоралне димензије; генерализовано поверење, осећај контроле над животом и задовољство животом мењају се спорије и отпорнији су на ефекте друштвене кризе, док се осећај среће и процена здравственог стања мењају брже, пратећи актуелне промене у друштвеном контексту. Занимљиво је да су процене солидарности и поштења других људи значајно промењене у односу на податке пре пандемије. Иако је реч о трајнијим карактеристикама које поред афективне обавезно укључују и когнитивну процену, попут процене задовољства животом, стање пандемије у Србији утицало је значајно на побољшање слике о солидарности и поштењу других људи. Питање на које ће одговорити будућа истраживања јесте да ли ће овај ефекат бити трајног карактера. Како ће се последице пандемије и увођења ванредног стања осетити и у будућности, остаје отворено и питање промене задовољства животом, тим пре што се пандемија продужава а кризна ситуација продубљује. Иако се показала извесна резилијентност грађана Србије, кроз одржање истог нивоа задовољства животом и поверења у људе и у ситуацији глобалне кризе, као и позитиван ефекат на процену солидарности и поштења, дужина трајања и дубине последица ове кризе могу довести до драстичнијих промена и у овим трајнијим карактеристикама субјективног благостања, те је важно пратити их кроз будућа истраживања.

Nina M. Pavlović¹
Jasmina S. Petrović²
University of Niš, Faculty of Philosophy,
Department of Sociology
Niš (Serbia)

TRUST AND SUBJECTIVE WELL-BEING IN SERBIA DURING THE PANDEMIC: RESEARCH RESULTS³

(Translation In Extenso)

Abstract: The context of a pandemic caused by an infectious agent and the resulting health risk to a large number of people is a new type of risk contemporary humans are not quite familiar with. In addition to forcing citizens to rely on the effects of controlled medical and epidemiological measures, this kind of situation steers citizens towards cooperation and solidarity as well as towards personal capabilities of functioning during a crisis and it requires a certain degree of trust, not only in the institutions but also in other persons. The aim of this paper is to learn to what degree Serbian citizens trust others during the COVID-19 pandemic and whether this level of generalized trust differs among different sociodemographic groups, or more precisely, which groups were affected the most by the absence of generalized trust. The paper also analyzes a set of variables which are either a part of the concept of subjective well-being (feeling of happiness and life satisfaction) or are closely connected to it (the feeling of control over life, subjective health assessment, and assessments of solidarity and honesty of others). The analyzed data were obtained from a sample of 602 adult Serbian citizens who participated in an online survey in May 2020 by completing a questionnaire they received via e-mail and social networks from multiple access points. These data are compared to the newest available data on the given indicators in Serbia before the pandemic, collected within the European Values Study (EVS) in 2017 and the European Social Survey (ESS) in 2018. The results indicate a significant decrease in happiness and continuously low levels of the feeling of control over life and life satisfaction, but also an increase in the assessed honesty and solidarity of others. These findings are in accordance with the results of the previous studies, which revealed different dominant aspects in the analyzed concepts, leading to their different flexibility and (non)resilience to the changes in society.

Keywords: trust, subjective well-being, control, solidarity, pandemic

¹ nina.pavlovic@filfak.ni.ac.rs

² jasmina.petrovic@filfak.ni.ac.rs

³ The paper is the result of scientific research of the Faculty of Philosophy, University of Niš, which is supported by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

Introduction

The social consequences of the pandemic of COVID-19, a potentially deadly disease caused by the coronavirus strain SARS-CoV-2, are multidimensional and global. A multitude of directly tangible and/or measurable factors connected with this crisis, such as economic, political, demographic, or factors manifested in the domain of social interaction, family relations etc., have been the focus of different disciplinary and interdisciplinary studies. Therefore, it may seem unusual to discuss the subject of trust and the indicators of subjective well-being, but there are multiple reasons to do so. Since trust and the associated subjective well-being encourage people, among other things, to achieve their goals and develop competences making them more resilient to potential life problems and challenges (De Neve, Diener, Tay & Xuereb, 2013) and better prepared to react in crises, it is crucial to analyze them in the context of the pandemic and the state of emergency, which have essentially transformed everyday life of the people in Serbia and the social context in which their life unfolds. It is already known that the research results based on the data from the most recent waves of the World Values Study (WVS), the European Values Study (EVS), and the Life in Transition Survey (LiTS) have shown generally low levels of trust and subjective well-being (happiness and life satisfaction) of Serbian citizens (see e.g. Stanojević & Stokanić, 2014; Djankov, Nikolova & Zilinsky, 2016; Helliwell & Wang, 2013). The aforementioned factors have influenced the present study, which analyzes the said characteristics of the population for the purpose of learning how the crisis induced by the COVID-19 pandemic has affected them in Serbia.

Theoretical framework

The focus on the analysis of trust in sociology is a part of a wider cultural turn towards “soft” variables, whereby the following aspects of contemporary society increase the significance of trust: (a) stronger impact of humans on nature, which shifts the base of society from ‘fate’ to human agency; (b) increased connection and interdependence of social participants, which requires a construction of organic solidarity in the Durkheimian sense; (c) increased negotiability of social roles, which stems from high differentiation; (d) new types of risk; (e) extended scope of choices in all aspects of life; (f) opacity of expert knowledge and systems, which are fundamental for the functioning of a society; (g) greater anonymity and impersonality of key participants; and (h) more frequent contacts with unknown people as a consequence of different kinds of mobility (Sztompka, 2000, pp. 11–14). Because of these changes, trust becomes fundamental to establishing and maintaining social relations and cooperation.

Trust includes three dimensions: (a) cognitive, which entails the assessment of integrity and trustworthiness of the object of trust; (b) emotional, which affects the depth of trust and manifests itself through reactions to broken trust, both with interpersonal relations (where the emotional component is stronger) and with public trust; and (c) behavioral, which carries the practical significance of trust, i.e. implies action “as if the uncertain future actions of others were indeed certain” (Lewis & Weigert, 1985, p. 971). These components are not separated in practice but rather intertwined and complementary; trust without the cognitive component would amount to blind faith, and without the emotional component, it would merely be a rational prediction of risk. However, in terms of the prevalence of these components, a distinction is made between cognitive and emotional trust. With cognitive

trust, the behavior is narrower and more specific, while with emotional trust it is more diffuse (Lewis & Weigert, 1985, p. 972). Uslaner (2002, p. 23) similarly distinguishes between strategic and moralistic trust: strategic trust is embedded in the specific context, it refers to a specific situation and action, and it is valid as long as it is reciprocal, whereas moralistic trust is an expectation of how people should behave – *People ought to trust each other*. The golden rule does *not* demand that you do unto others as they do unto you. Instead, you do unto others *as you would have them* do unto you. The Eighth Commandment does not state “Thou shall not steal unless somebody takes something from you”.

It is clear that trust always involves risk – if a particular outcome were certain, trust would not be necessary. This element is expressed in the definition of trust given by Sztompka: “Trust is a bet about the future contingent actions of others” (2000, p. 25). He emphasizes that the belief about the actions of others is not enough to be able to speak about trust, but that there is also a commitment to the actions with an uncertain outcome.

Trust is the basis of social cooperation as a part of social capital. Social capital entails: “[...] features of social life – networks, norms, and trust – that enable participants to act together more effectively to pursue shared objectives” (Putnam, 1995, pp. 664–665). According to Lewis and Weigert (1985, p. 968), trust is a collective attribute and a functional prerequisite of the society. Given that outcomes of human actions cannot be rationally predicted completely and that even this incomplete prediction takes time, trust enables social cooperation in a way which has no faster, more efficient, or safer alternatives: “Trust is a functional alternative to rational prediction for the reduction of complexity” (Lewis & Weigert, 1985, p. 969). Fukuyama (1995, p. 10) points to the significance of trust for cooperation and its economic value, while also considering the mediation of culture and the dominant values; he emphasizes that the possibility of cooperation and connection in a society depends on the existence of mutual values and norms from which trust arises. Social capital is built on trust, and trust is: “[...] the expectation that arises within a community of regular, honest, and cooperative behavior, based on commonly shared norms, on the part of other members of that community” (Fukuyama, 1995, p. 26). Although the role of trust in enabling cooperation is important for sociology, it is not the only one – trust can be observed from several standpoints: as a quality of a relationship (direct or indirect exchange), in the context of cooperation (as a precondition for and also a product of cooperation), as a personality trait and a cultural characteristic (Sztompka, 2000, pp. 60–68).

Barbalet (1996, p. 75) claims that trust, together with confidence and loyalty, constitutes the emotional base of social life. Trust is connected with confidence, because it can be understood as trust that others will act as we expect them to. This concerns not only the calculation of risk and a rational assessment, but also the emotional relation with and dependence on the others. Although trust is a sufficient condition for many acts of cooperation, it is not a necessary condition – coercion and interest are alternatives to trust. Coercion is the reliance on fear, i.e. trust that a particular threat will be carried out; therefore, this is only a change of locus of trust, whereas self-interest can suffice only for the cooperation between powerful individuals who impose the conditions – without trust, the weaker participants cannot be certain that their own interest will be served (Barbalet, 1996, pp. 78–79). Similarly, Fukuyama emphasizes that trust is not necessary for cooperation, which can be based on a contract or self-interest, but that relations based on trust do not require expensive institutional and legal regulation that entails transaction costs (Barbalet, 1996, pp. 26–27).

Likewise, in noneconomic transactions, values are often not precisely measurable and they cannot be regulated via contract, which is why people resort to incorporating risk in the decisions about actions and trust (Coleman, 1990, 91). In Robert Putnam's words:

“A society characterized by generalized reciprocity is more efficient than a distrustful society, for the same reason that money is more efficient than barter. If we do not have to balance every exchange instantly, we can get a lot more accomplished” (Putnam, 2001, 21).

In his analysis of money, Simmel also suggests that social processes are founded on trust:

“Without the general trust that people have in each other, society itself would disintegrate, for very few relationships are based entirely upon what is known with certainty, and very few relationships would endure if trust were not as strong as, or stronger than, rational proof or personal observation” (Simmel, 2004, p. 178).

Putnam's study *Bowling Alone* (2001) focuses on the decline of social capital in America. In his later works, Putnam highlights the increase of social capital through youth's involvement in volunteer organizations in post 9/11 America, while cautioning that the longevity of this effect cannot yet be estimated (Sander & Putnam, 2010). On the other hand, Hardin (2006, p. 13) agrees that we live in an “age of distrust”, but interprets this phenomenon as expected considering the growing number of interactions in mass society – the large number of unknown people in cities deepens distrust. He emphasizes that the trust and closeness of small communities cannot and should not be restored and that the idealization of social life of these communities does not contribute to either contemporary society or science:

“Small towns are an anachronism in our lives and they should be treated as an anachronism in the work of social theorists, who should no longer argue that our lives are somehow wrong because they are not like those of people in small communities. We are the people who left those communities and we are not going back. The social theorists who praise small communities do so from academic pulpits at Harvard, George Washington, and other world-class universities” (Hardin, 2006, p. 13).

Social sciences distinguish between two types of trust: interpersonal, which applies to closely connected individuals (family, friends, etc.), and generalized trust, which applies to people in general. Uslaner (2002, pp. 9-10) points to two reasons why generalized trust is characteristic of modern society: (a) in traditional societies, contacts outside of a narrow circle of small community were rare, so trust was limited to interpersonal; (b) traditional societies were more prominently stratified, which additionally restricted contacts within a particular group or class and more tightly locked the individuals into their predefined roles. This divide is related to the distinction between bonding and bridging social capital (Putnam, 2001), and also to the distinction between strong and weak ties (Granovetter, 1973). Besides this distinction, there is also a difference between trust in people and trust in institutions, or interpersonal and systemic/institutional trust.

When measuring generalized trust, the following generally accepted question is used: “Generally speaking, would you say that most people can be trusted or that you need to be very careful in dealing with people?”, which was formulated by Noelle-Neumann in 1948. The issue of comparability of answers to this question in different societies is raised, considering different understandings of the phrase “most people” or the trust radius (Delhey,

Newton & Welzel, 2011). To estimate the level of generalized trust, it is not enough to know only the intensity but also the radius of trust. Authors conducted an analysis of the fifth-wave World Values Study data for 51 countries, measuring the differences in trust radius, whether these differences reflect the validity of Noelle-Neumann question, and whether the characteristics of societies (cultural legacy, social diversity, economic modernization, and institutional quality) affect the trust radius. The results showed some differences in the trust radius related to cultural legacy and economic modernization. However, the research also showed that the majority of the respondents understood the phrase “most people” to include a wider range of people, which means that this question can be considered as a good indicator of generalized trust.

The analysis of the fifth-wave World Value Survey data showed an extremely low degree of trust in other people among Serbian citizens and Serbia was ranked last in Europe according to the Noelle-Neumann question (Stanojević & Stokanić, 2014). The authors explain this finding by emphasizing the lack of institutional support, which leads people to rely on other people from their surrounding for help and support; in poor economic conditions, this can place an unwanted burden on people and thus reduce trust in people and nurture the belief that people tend to take advantage of others.

Similar to the definition of trust, terminological and conceptual difficulties are also present when defining the notion of subjective well-being, which is often used as a synonym for other terms. Thus subjective well-being is often defined as a result of the overall assessment of life which balances the good and the bad (Diener, 2006), equating it with happiness and life satisfaction:

“[...] a person is said to have high SWB [subjective well-being] if she or he experiences life satisfaction and frequent joy, and only infrequently experiences unpleasant emotions such as sadness and anger. Contrariwise, a person is said to have low SWB if she or he is dissatisfied with life, experiences little joy and affection, and frequently feels negative emotions such as anger and anxiety” (Diener, Suh & Oishi, 1997, p. 25)

This definition of subjective well-being in fact involves two dimensions: happiness and life satisfaction. Some authors, such as Veenhoven, while mostly accepting this definition, add the explanation that “overall happiness’ is synonymous with life satisfaction and subjective well-being” (Veenhoven, 2008, p. 45; Veenhoven, 1984), while making a distinction between cognitive and affective assessments of life, based on two sources of information: “cognitive comparison with standards of the good life (contentment) and affective information from how one feels most of the time (hedonic level of affect)” (Veenhoven, 2008, p. 45). The authors who are aware of the terminological and conceptual difficulties with defining happiness, life satisfaction, and well-being suggest that happiness and life satisfaction should be observed as two significantly different components of the same latent variable called the subjective well-being (Gundelach & Kreiner, 2004, p. 36; see also: Bălțătescu, 2009). Some researchers also claim that both happiness and life satisfaction have the cognitive and the affective aspect (e.g. see Haller & Hadler, 2006), whereby happiness refers to the primary affective aspect and life satisfaction to the cognitive aspect of subjective well-being. In contrast, other authors insist on a strict division, whereby happiness includes only the affective component and life satisfaction only the cognitive component (e.g. see Bălțătescu, 2009).

Although there is high correlation between these two components, which is why many researchers have assumed that they measure the same item, the analysis of the European Values Study data empirically confirms their correlation with different independent variables. There is an especially pronounced difference in their connection with macrosocial variables: while life satisfaction is a more cognitively-oriented and specific variable, connected with the feeling of control over life, happiness is a more diffuse feeling, which correlates to life in a stable emotional relationship and to social capital on aggregate (Gundelach & Kreiner, 2004, pp. 381–382). Both variables highly correlate to the country of residence. One common subject of the analysis is the interrelationship between life satisfaction and employment, material standard, and micro and macroeconomic parameters on aggregate (income, economic development, etc.), as well as the connection of happiness with the freedom of choice (Verme, 2008) and trust (Bălăţescu, 2009).

The classical sociological perspective, founded on exploring the connection between happiness and certain aspects of social order, led Haller and Hadler to claim that

“individual happiness is contingent upon (while certainly not fully determined by) the social order. [...] Happiness must be seen as the outcome of an interaction process between individual aspirations and expectations on the one side, and more or less favorable micro and macrosocial conditions on the other side” (Haller & Hadler, 2006, p. 171).

In an attempt to make a distinction between happiness and life satisfaction, the same authors indicate that, although they are closely connected, happiness is primarily determined by positive and close social relations, while life satisfaction is more strongly influenced by objectively-material living conditions, including macrosocial structure and institutions (Haller & Hadler, 2006, p. 171). Happiness and life satisfaction depend on expectations, standards, and ambitions of individuals, which cannot be achieved outside social relations and the society. In addition, the authors identified a set of concrete social relations, structures, and institutions which are the most relevant factors affecting happiness and life satisfaction, and they include the following: (1) basic social relations and personal networks (microsocial context I); (2) sociocultural integration (microsocial context II); (3) professional achievements and social status (microsocial context III); and (4) societal and political structures and institutions (macrosocial context). In some cases, the stated conditions can directly lead to happiness/unhappiness; however, they are usually considered as factors which facilitate their occurrence (Haller & Hadler, 2006, p. 178). Many researchers studying cross-cultural manifestations of happiness and life satisfaction have pointed to the relative constancy of findings about these dimensions of well-being in specific nations and cultures, despite some fluctuations in different time points.⁴

Methodology

The aim of this paper is to measure generalized trust among Serbian citizens during the COVID-19 pandemic and to analyze the connection between trust, sociodemographic factors, and the related phenomena, such as the feeling of control over life and happiness.

⁴ For a review of independent factors pertaining to happiness and life satisfaction and a critique of the sociological approach to these studies, primarily the lack of theoretical foundation, see (Jugureanu, 2016).

The data were collected through an online survey in May 2020, by distributing a questionnaire via e-mail and social networks from multiple access points. The questionnaire included the indicators of trust (Noelle-Neuman question), measurements of the assessment of solidarity and honesty of other people, feeling of happiness, life satisfaction, subjective assessment of health, and the feeling of control over life. Although the focus of this paper is on the trust among Serbian citizens during the pandemic and the state of emergency, we examined the elements associated with well-being, which are hypothesized to be in connected to the level of general trust, based on the results from previous studies (Bălăţescu, 2009; Tov & Diener, 2008; Kuroki, 2011). The sample includes 602 respondents who are adult citizens of Serbia. Considering the difficulties of collecting data via the Internet, we applied weights to correct the representation of the respondents by gender and education. A higher percentage of women over men and of the higher-educated over the lower-educated population in the sample is a common occurrence in online surveys. Regarding other key variables, there was no significant deviation from the distribution of characteristics within the population. The weights are created based on the most recent available estimates of gender and the educational structure of the population, i.e. the data from the 2019 Labor Force Survey. The obtained results are compared to the data from the 2017 European Values Study (EVS) and the 2018 European Social Survey (ESS).

Results

After the application of weights, the sample included 51.3% women and 48.7% men; according to the education level, the sample included 27.6% respondents with primary, 53.1% with secondary, and 19.3% with higher education. The distribution of the respondents by age is presented in [Table 1](#). Most respondents (68.8%) live in urban, 21.3% in rural, and 9.9% in suburban areas.

The results show an extremely low level of trust according to the key indicator for measuring generalized trust among people; 81.9% of the respondents believe that one can never be too careful and only 18.1% that most people can be trusted. This finding is in accordance with the previous studies. According to the 2017 European Values Study data, only 17.2% of the respondents think people can be trusted. Therefore, our results reveal a slight increase in the number of the respondents who expressed generalized trust. In the European Social Survey, the question was modified to an 11-point scale ranging from 0 (one cannot be too careful) to 10 (most people can be trusted). The average score on this scale in 2018 was 3.75 (st. dev = 2.79), the median was 4, and the mode was 5. Although these results are not directly comparable because of the scale modification, it is clear that the ESS data also indicate an extremely low level of generalized trust in Serbia.

With regard to the effect of sociodemographic factors on trust, gender is not a significant factor while age (Cramer's $V^5 = 0.212$, $p = 0.000$) and the level of education are (Cramer's $V = 0.292$, $p = 0.000$). Within the category of the respondents who are less trusting, there is a higher share of those younger than 24 and older than 45 in comparison to the category of the respondents who expressed generalized trust. The respondents who

⁵ The category of the respondents aged 65 and older is omitted from the analysis to avoid a cell with zero respondents and to be able to apply the χ^2 analysis.

expressed generalized trust most often have only a primary education degree (53.7%), while the respondents leaning towards distrust usually have a secondary education degree (58.9%); however, the share of the higher-educated respondents remains at approximately 19% in both categories.

Trust is connected with the feeling of happiness (Cramer's $V = 0.5$, $p = 0.000$), subjective assessment of health condition (Cramer's $V = 0.545$, $p = 0.000$), assessment of honesty of others (mean difference: 1.245, $t = -4.838$, $p = 0.000$), assessment of willingness to help (mean difference: 2.98, $t = -10.86$, $p = 0.000$), the feeling of control over life (mean difference: 2.628, $t = -9.555$, $p = 0.000$), and general life satisfaction (mean difference: 0.634, $t = -2.221$, $p = 0.027$). The results are in accordance with the previous studies and they indicate that trust is closely connected with different aspects of subjective well-being and its related elements.

The data on the feeling of happiness and subjective assessment of health condition indicate smaller changes in comparison to the 2017 and 2018 data, before the pandemic crisis. Matching distributions of the analyzed variables indicate the validity of obtained data, which is especially important given the online survey mode of data collection, which makes it difficult to ensure validity and representativeness. In comparison to the data from the previous studies, the observed changes indicate a general trend with an increase in extreme values and a decrease in the share of the respondents who consider themselves happy. Compared to the 2017 data, the present study includes more respondents who consider themselves very happy and not happy at all; with regard to the non-extreme categories, there are by as many as 20% fewer respondents who consider themselves happy than in 2017 (Table 2). A total of 57.8% of the sample consider themselves at least happy and the remaining 41.2% consider themselves unhappy and very unhappy, whereas in 2017 this ratio was 80.3% to 19.7%. Therefore, the share of the citizens who consider themselves unhappy has doubled, from 20% to 40%, or from one fifth to almost one half of the sample. There is a negative trend connection between the feeling of happiness and the respondents' age ($\rho = -0.271$, $p = 0.000$), and between the feeling of happiness and their education level ($\rho = -0.325$, $p = 0.000$).

Similar results were yielded for the subjective assessment of health – for this variable there is available data for both 2017 and 2018 (Table 3). In comparison to those years, there are more respondents in 2020 who assess their health as very bad and very good. There is an increase in the number of the respondents who assess their health as satisfactory, from 53.2% to 70.6%, and a decrease in the share of the respondents who consider their health to be below average, from 14.5% to 7.4%. We can hypothesize that, faced with an epidemiological crisis, the respondents tend to be more satisfied with their health, assessing it within the context of the present danger. Older respondents ($\rho = -0.227$, $p = 0.000$) and men (Cramer's $V = 0.307$, $p = 0.000$) assessed their health more negatively.

Life satisfaction and the feeling of control over life show a small decrease in comparison to the data from the previous studies (Table 4). In all three studies, the average values are slightly above the mid-point of the scale but never reach the seventh point. Considering the considerable decrease in happiness, general life satisfaction remains relatively unchanged, which is in accordance with the results from the previous studies, indicating that life satisfaction is mostly a cognitive component, connected to micro and macrosocial aspects, which are slowly changing.

On the other hand, assessments of honesty and solidarity (willingness to help) of others have significantly improved compared to the ESS data. Although these values go above

the middle of the scale for only one or two points, the change is considerable in comparison to the extremely negative assessment of honesty and solidarity from 2018. It can be hypothesized that the crisis Serbian citizens are facing has led to increased awareness of the problems affecting their fellow citizens and greater willingness to help in the face of this threat.

It is interesting that higher age is connected to a more negative assessment of solidarity ($\rho = -0.131$, $p = 0.000$) and the feeling of control over life ($\rho = -0.245$, $p = 0.000$), but it does not significantly affect the assessment of honesty of people and life satisfaction. Higher level of education is similarly connected to a more negative assessment of solidarity ($\rho = -0.239$, $p = 0.000$) and reduced the feeling of control over life ($\rho = -0.325$, $p = 0.000$); at the lower level of significance, it is connected to a more positive assessment of honesty of people ($\rho = 0.100$, $p = 0.024$), but it does not significantly affect life satisfaction.

Discussion

General alignment of the distribution of the examined variables indicated the reliability and validity of our data, collected over the Internet. The higher share of women and higher-educated respondents was corrected by applying weights created based on the data on gender and education structure in the population from the 2019 Labor Force Survey. In comparison to the 2017 EVS data and the 2018 ESS data, the observed changes showed a significant decrease in happiness and a more positive assessment of one's health and of honesty and solidarity of others. The feeling of control over life and life satisfaction did not significantly change, but they remained at the same undesirable level as before the pandemic and the state of emergency. This finding is in accordance with the conceptualization of subjective well-being, which distinguishes between life satisfaction as a cognitive aspect and happiness as an affective aspect. The results show that life satisfaction is relatively unchanged in comparison to other examined elements. Considering that life satisfaction is a cognitive aspect and based on the evaluation of the overall quality of life, it is understandable that it has remained relatively stable over a longer period of time. On the other hand, happiness includes the assessment of one's own affective condition and it was significantly diminished in Serbia during the pandemic and the state of emergency, when the citizens were affected by social isolation and fear for their own health. The analysis demonstrates different characteristics of the measured variables in regard to their flexibility and temporal dimension; generalized trust, the feeling of control over life, and life satisfaction change more slowly and are more resilient to the effects of social crisis, while feeling of happiness and subjective health assessment change faster, following the actual changes in the society. It is interesting that assessments of solidarity and honesty of others significantly changed in comparison to the data before the pandemic. Although these characteristics are more durable, necessarily comprising the cognitive component in addition to the affective one, the same as life satisfaction does, the pandemic in Serbia has significantly improved the attitude towards solidarity and honesty of others. The question that remains to be answered in future studies is whether this improvement will become permanent. Since the consequences of the pandemic and the state of emergency will also be felt in the future, the question about the potential change of life satisfaction remains open, especially as the pandemic continues and the crisis deepens. Even though there is noticeable resilience of Serbian citizens, manifested in the maintenance of the same level of life

satisfaction and generalized trust even during the global crisis and through the positive assessment of solidarity and honesty, the duration and the extent of the consequences of this crisis may cause more drastic changes even in the more durable characteristics of subjective well-being, which is why it is important to keep studying them.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА:

- Bălțătescu (Baltatescu), S. (2009). Differential Effects of Interpersonal and Political Trust on Happiness and Life Satisfaction (May 5, 2009). Available at:
SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1952595> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1952595>
- Barbalet, J. M. (1996). Social emotions: confidence, trust and loyalty. *International Journal of Sociology and Social Policy* 16 (9/10), 75–96.
- Coleman, J. (1990). *Foundations of Social Theory*. Harvard University Press.
- Delhey, J., Newton, K. & Welzel, C. (2011). How General Is Trust in “Most People”? Solving the Radius of Trust Problem. *American Sociological Review* 76 (5), 786–807. DOI: [10.1177/0003122411420817](https://doi.org/10.1177/0003122411420817)
- DeNeve, J-E., Diener, E., Tay, L., & Xuereb, C. (2013). The objective benefits of subjective well-being. In J. F. Helliwell, R. Layard, & J. Sachs (Eds.), *World happiness report 2013*. Volume 2. (pp. 54–79). New York: UN Sustainable Network Development Solutions Network. <http://cep.lse.ac.uk/pubs/download/dp1236.pdf>
- Diener, E. (2006). Guidelines for National Indicators of Subjective Well-Being and Ill-Being. *Journal of Happiness Studies*, 7 (4), 397–404.
- Diener, E., Suh, E., & Oishi, S. (1997). Recent findings on subjective well-being. *Indian Journal of Clinical Psychology*, 24(1), 25–41.
- Djankov, S., Nikolova, E. & Zilinsky, J. (2016). The happiness gap in Eastern Europe. *Journal of Comparative Economics* 44 (1), 108–124. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jce.2015.10.006>
- Fukuyama, F. (1995). *Trust: The Social Virtue and the Creation of Prosperity*. New York: Simon & Schuster.
- Granovetter, M. (1973). The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology* 78 (6), 1360–1380.
- Gundelach, P., Kreiner, S. (2004). Happiness and Life Satisfaction in Advanced European Countries, *Cross-Cultural Research*, 38 (4), 359–386. DOI: [n10.1177/1069397104267483](https://doi.org/10.1177/1069397104267483)
- Haller, M. & Hadler, M. (2006). How social relations and structures can produce happiness and unhappiness: an international comparative analysis. *Social Indicators Research*, 75(2), 169–216. <https://doi.org/10.1007/s11205-004-6297-y>
- Hardin, R. (2006). *Trust: Key Concepts*. Cambridge: Polity Press.
- Helliwell, J. F., Wang, S. (2013). World happiness: trends, explanations and distribution. In J. Helliwell, R. Layard, and J. Sachs (Ed). *World happiness report 2013*. New York: UN Sustainable Development Solutions Network.
- Helliwell, J. F., Wang, S. (2013). World happiness: trends, explanations and distribution. In Helliwell, John F., Richard Layard, and Jeffrey Sachs (eds). *World Happiness Report 2013*, 8–37. New York: UN Sustainable Development Solutions Network. <https://worldhappiness.report/ed/2013/>

- Jugureanu, A. (2016). A short introduction to happiness in social sciences. *Belvedere Meridionale* 28 (1), 55–70. doi:<https://doi.org/10.14232/belv.2016.1.4>
- Kuroki, M. (20119). Does social trust increase individual happiness in Japan? *The Japanese Economic Review*, 62 (4), 444–458. doi: 10.1111/j.1468-5876.2011.00533.x https://www.academia.edu/30450908/Does_Social_Trust_Increase_Individual_Happiness_in_Japan
- Lewis, J. D. & Weigert, A. (1985). Trust as a Social Reality. *Social Forces* 63 (4), 967–985.
- Putnam, R. D. (1995). Tuning In, Tuning Out: The Strange Disappearance of Social Capital in America. *Political Science and Politics* 28 (4), 664–683.
- Putnam, R. D. (2001). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Sander, T. H. & Putnam, R. D. (2010). Still Bowling Alone? The Post-9/11 Split. *Journal of Democracy* 21 (1), 9–16.
- Simmel, G. (2004). *The Philosophy of Money*. London, Routledge.
- Stanojević, D. & Stokanić, D. [2014]. Between Sicilia and Lombardy: Relation between trust, civil norms and social participation among citizens of Serbia. *Sociologija*, 56(2), 181–200. DOI: 10.2298/SOC1402181S [In Serbian]
- Sztompka, P. (2000). *Trust: A Sociological Theory*. Cambridge University Press.
- Tov, W. & Diener, E. (2008). The well-being of nations: Linking together trust, cooperation, and democracy. In Sullivan, B. A., Snyder, M., and Sullivan, J. L. (Eds.), *Cooperation: The political psychology of effective human interaction*, pp. 323–342. Malden, MA: Blackwell. http://www.mysmu.edu/faculty/williamtov/pubs/2008_TovDiener.pdf
- Uslaner, E.M. (2002). *The Moral Foundations of Trust*. Cambridge University Press.
- Veenhoven, R. (2001). *Item Bank-Introductory Text*. World Database of Happiness. Rotterdam: Erasmus University.
- Veenhoven, R. (2008). Sociological theories of subjective well-being. In Michael Eid & Randy Larsen (Eds), *The Science of Subjective Well-being: A tribute to Ed Diener*, pp. 44–61. New York: Guilford Publications.
- Verme, P. (2009). Happiness, freedom and control. *Journal of Economic Behavior & Organization* 71, 146–161.

ПОДАЦИ / DATA:

- SORS (2019). Labor Force Survey. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- European Social Survey Round 9 Data (2018). Data file edition 2.0. NSD – Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. doi:10.21338/NSD-ESS9-2018. <https://www.europeansocialsurvey.org/data/download.html?r=9>
- European Values Study 2017: Integrated Dataset (EVS 2017). Gedeshi, Ilir; Kritzinger, Sylvia; Poghosyan, Gevorg. GESIS Data Archive, Cologne. ZA7500 Data file Version 3.0.0, <https://doi.org/10.4232/1.13511>

ПРИЛОГ / APPENDIX

Табела 1. Испитаници према старосним групама /
Table 1. Respondents by age groups

	Frequency/ Фреквенција	Percent/ Проценти	Valid Percent /Валидни проценти	Cumulative Percent /Кумулативни проценти
18–24	108	18,1	18,1	18,1
25–34	137	23,0	23,0	41,1
35–44	171	28,6	28,6	69,7
45–54	113	18,8	18,8	88,5
55–64	56	9,3	9,3	97,8
65+	13	2,2	2,2	100,0
Total/Укупно	597	100,0	100,0	

← НАЗАД

← ВАСК

Табела 2. Осећај среће 2020. и 2017. године /
Table 2. Feeling of happiness in 2020 and 2017

		2020	EVS2017
Very happy/Веома срећни	%	16,7	15,3
	N	100	230
Happy/Срећни	%	42,1	65
	N	252	979
Not very happy/ Не баш срећни	%	35,6	18,4
	N	213	277
Уопште нисам срећан/на/ Not happy at all	%	5,6	1,3
	N	33	20
Total/Укупно		597	1506

← НАЗАД

← ВАСК

Табела 3. Процена здравственог стања / Table 3. Assessment of health

		2020	ESS 2018	EVS 2017
Very good/Веома добро	%	37,9	21,6	17,3
	N	226	441	263
Good/Добро	%	32,7	31,3	35,9
	N	196	639	545
Satisfactory/Задовољавајуће	%	21,9	32,2	32,3
	N	131	658	491
Bad/Лоше	%	1,7	11,3	13,1
	N	10	230	199
Very bad/Веома лоше	%	5,7	3,6	1,4
	N	34	74	21
Total/Укупно		597	2042	1519

← НАЗАД

← БАСК

Табела 4. Процена поштења, солидарности, контроле и задовољства животом /
Table 4. Assessment of honesty, solidarity, control over life, and life satisfaction

	2020 Me (St. dev) AC (Ст. дев)	ESS 2018 Me (St. dev) AC (Ст. дев)	EVS 2017 Me (St. dev) AC (Ст. дев)
Honesty/Поштење	5,99 (2,46)	3,93 (2,92)	/
Solidarity/Солидарност	6,15 (2,82)	3,00 (2,70)	/
Control over life/Контрола над животом	6,45 (2,77)	/	6,85 (2,31)
Life satisfaction/ Задовољство животом	6,03 (2,69)	6,08 (2,76)	6,70 (2,25)

← НАЗАД

← БАСК